

זמרת הארץ

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׂרָאֵל אֲבִיהֶם אִם כֹּן אֶפֹּא זֹאת עֲשׂוּ קַחוּ מִזְמֶרֶת הָאָרֶץ בְּכָלֵיכֶם וְהוֹרִידוּ לְאִישׁ מִנְחָה מֵעֵט צָרִי וּמֵעֵט דָּבֵשׁ נִכְאֵת וְלֵט בְּטָנִים וּשְׂקָדִים: (בראשית מג יא).¹

וַיִּכְיֶנּוּ אֶת הַמִּנְחָה עַד בּוֹא יוֹסֵף בְּצֹהָרִים כִּי שָׁמְעוּ כִּי שָׂם יֹאכְלוּ לֶחֶם: (בראשית מג כה).²

בראשית רבה צא יא, פרשת מקץ – דברים המזמרים בעולם³

"קחו מזמרת הארץ בכליכם" (בראשית מג יא) - רבי יהושע מסכנין בשם רבי לוי: דברים שהן מזמרים בעולם: חילזון, יין, קטף, ומור.⁴ אַגוּרֵי וְטָרִית.⁵ "ומעט צרי" - (בלסם) קטף. "מעט דבש" - רבי יהודה בר רבי אמר: דבש בריא כאבן.⁶ "ניכאת" - שענה.⁷ "ולוט" - (מוצטבה) מסטיכי עשויה בולים.⁸ "בטנים ושקדים" - שמן בטנים ושמן שקדים.⁹

"וכסף משנה קחו בידכם" - ר' יצחק אמר: שמא הוקר השער.¹⁰ "ואת אחיכם קחו" ... אמר להם: הרי הכסף והרי הדורון והרי אחיכם. צריכים אתם דבר אחר? אמרו לו: תפילתך אנחנו צריכים. אמר להם: אם תפילתך אתם צריכים, "ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש".¹¹

רש"י בראשית מג יא – שבח הארץ

¹ מקום נוסף בו מצאנו "זמרת הארץ", אם כי בסדר מילים הפוך ובשינוי ניקוד משמעותי, הוא בישיעיהו כד טז: "מִכְנֵף הָאָרֶץ זְמֶרֶת שְׁמַעְנֵנוּ צְבִי לְצַדִּיק וְאָמַר רָזִי לִי רָזִי לִי". להלן נראה שיש שמקשרים ביניהם למרות ההבדל הברור. זמרת הארץ הם הפירות הגדלים בזכות פעולת הזמירה, אבל נראה שהקשר זמירה – זמרה ושבחי הארץ גובר על כל "הפשטות המתחדשים".

² לא מספיק להביא מנחה לאדוני הארץ, צריך גם להכין ולסדר אותה בצורה נאה. ראו רשב"ם: "כי בדרך בשקים הוכחש יופי הפירות" ובעקבותיה הלכו פרשנים אחרים. ורד"ק מדגיש: "סדרו את המנחה כדי שיביאוהו לפניו דרך כבוד כשיבוא לבית". ומדרש שכל טוב (בובר) על הפסוק מוסיף: "ויכינו את המנחה. בזכרון נאים, כל מין ומין בבזך שלו". ואנו מבקשים להתמקד בזמרת הארץ.

³ כדרכנו, אנחנו מביאים את נוסח מדרש רבה עפ"י מהדורת א. א. הלוי, מחברות לספרות (דביר) תל אביב תשט"ז, כולל הפירושים על מדרש זה המתאר את תכולת זמרה הארץ. במידת הצורך, נעזרנו גם בספרו של יהודה פליקס, הצומח והחי במשנה, המכון לחקר המשנה, ירושלים תשמ"ג ובמומחים שונים שפנינו אליהם. ואחרי כל זאת, איננו מבטיחים לפענח את כל מיני זמרת הארץ המוזכרים במקרא, במדרש ובפרשנים. עיקר מגמתנו היא המושג "זמרת הארץ" במובנו הכללי של הביטוי.

⁴ חלזון הוא [חלזון הארגמן](#) המשמש לצביעת בדים, בפרט בגדי מלכות ושרד (את חלזון התכלת שמר יעקב לעצמו?). קטף ומור הם מיני בשמים. [הקטף מזוהה עם עץ האפרסמון](#) של זמן המקרא והמשנה שנקשר עם הבושם הנדיר שייצרו בעין גדי.

⁵ אגורי הוא זית משובח שאוגר בתוכו הרבה שמן והוא הזית של שבעת המינים (ספרי דברים רצז, רש"י דברים כו ב), ראו דברינו [שמן הזית](#). טרית היא סוג של דג מסוג הסרדינים. הטריית איננה נזכרת בנוסחים אחרים של המדרש ובאמת מוזר שיעקב שולח דגים למצרים, שהרי בני בניו אומרים: "זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים" והרי זה בבחינת "מוליך תבן למצרים"!

⁶ פירוש א.א. הלוי מסביר שמדובר בדבש קשה, לא דבש דבורים ולא דבש תמרים, אלא דבש הנעשה מענבים שמבשלים את יינם עד שמתקשה כאבן. ופירוש משך חכמה על הפסוק: "ארץ זית שמן ודבש" (דברים ח ח) מדגיש שזהו ייחודה של ארץ ישראל לעומת מצרים: "דהנה שני דברים "זית שמן ודבש" לא היו במצרים, לכן כתב קרא "ארץ" בפני עצמו ... וכן מוכח ממה ששלח יעקב מ"זמרת הארץ, מעט דבש" (בראשית מג, יא). וכן מוכח בפרשת חוקת (כ, ה) מדאמרו "אשר העליתנו ממצרים להביא אותנו אל המקום הרע הזה, לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון", ולא הזכירו "זית שמן ודבש", מכלל דזה לא היה להם אף במצרים". היינו שדבש הוא כן דבש התמרים.

⁷ פירוש א.א. הלוי מסביר שגם זה מין בושם. אבל ידידנו אבשלום בן צבי מציע לקשר את השעווה עם חלת דבש הדבורים העשויה משעווה (דונג) ולומר שהמדרש בא לציין שכאן מדובר בדבש דבורים, בניגוד לדבש של שבעת המינים שהוא כידוע דבש התמרים.

⁸ מסטיכי הוא מין שרף (מאסטיכס) ובולים הם גושים.

⁹ מעבר לכל הפירושים וההסברים, שחלקם ראינו, חלקם עוד נראה וחלקם אולי לא נדע למה באמת התכוון המקרא (והמדרש), החידוש העיקרי של פסוק זה, הוא שהרעב, בגלל בצורת ועצירת גשמים, התבטא בעיקר בגידולי השדה והדגנים. אך עדיין היו פירות, אם משום שהעצים ששורשיהם עמוקים באדמה לא חדלו להניב ואם משום שידעו איך לשמר אותם. וכן הוא הדבש. זה לא היה רעב קטסטרופלי. החסר העיקרי היה בדגנים ולחם ובגידולי בעל חיים-שנתיים. וכבר הרחיב על כך ספר דברים פרק יא פסוקים י-יא בהשוואה בין חקלאות מצרים שהיא "כגן הירק" וארץ ישראל אשר "למטר השמים תשתה מים".

¹⁰ ושמה כל הרעב היה עניין כלכלי של עליית מחירים. היה אוכל, אלא שהוא היה ביוקר ובמצרים היה בזול. ראו האזכור של התנאים הכלכליים בהם מותר לצאת לחו"ל בעקבות רעב, במדרש רות רבה א ד (הנשען על תוספתא וגמרות) והביקורת על אלימלך שירד מהארץ ברעב כזה.

¹¹ אנחנו נזכרים בהכנות שעשה יעקב לקראת המפגש עם עשו שהכין עצמו (התקין עצמו) לדורון לתפילה ולמלחמה (רש"י בראשית לב ט, תנחומא וישלח ו ועוד). המדרשים שמים בפי האחים את נכונותם גם להילחם בשלטון המצרי אם צריך (ראו בראשית רבה תחילת פרשת ויגש), אבל עבור יעקב, האופציה של להילחם שוב איננה עוד. נגד מי יילחם כאן? נשאר הדורון והתפילה. איזו תפילה קורעת לב היא לשלוח עם האחים את בן זקוניו ולהתפלל שאל שדי יתן להם רחמים "לפני האיש" שאיננו אלא בנו אהובו האובד. ראו דברינו [ואל שדי יתן לכם רחמים](#) בפרשה זו.

מזמרת הארץ - מתורגם מדמשבח בארעא, שהכל מזמרים עליו כשהוא בא לעולם.¹²
 נכאת - שעוה: בטנים - לא ידעתי מה הם.¹³ ובפרושי א' ב' של רבי מכיר ראיתי פשיטתי"ש [פיסטוקים].¹⁴
 ודומה לי שהם אפרסקין.¹⁵

ספורנו בראשית פרק מג - מעט אך באיכות

"קחו מזמרת הארץ בכליכם מעט צרי". כי אמנם המנחה שתובל לאיש נבהל להון, יצטרך שתהיה רבת הכמות להשביע עין ומזה המין היתה מנחת יעקב לעשו.¹⁶ אבל כאשר יובילוה לנדיב אשר כסף לא יחשוב, ראוי שתהיה מעט. אבל תהיה דבר נבחר מדברים הנמצאים על המעט והם בהיכלי מלך. ומזה המין היתה המנחה הזאת ליוסף.¹⁷

רד"ק מלכים א פרק י - שלמה ומלכת שבא

"את כל חפצה אשר שאלה" - בדברי חכמה: "מלבד אשר נתן לה" - מזמרת הארץ מדברים הנמצאים בארץ ישראל ואינם נמצאים בארצה. ונתן לה מהם כיד המלך, כלומר לרוב. ובדברי הימים: "מלבד אשר הביאה אל המלך" ופירושו מלבד אשר נתן לה כנגד מה שהביאה אל המלך.¹⁸

כלי יקר בראשית פרק מב - לא במקרה נכאת צרי ולוט

¹² אונקלוס מתרגם: זמרת הארץ - שבח הארץ (וכן בתרגום יונתן) ורש"י מקשר זאת עם המילה זמרה, היינו דבר שאומרים עליו דברי שבח שהם כזמירות נעימות. כך מפרש גם אבן עזרא תוך קישור עם הפסוק בישעיהו הנ"ל: "מזמרת הארץ - כל דבר משובח מגזרת זמירות (ישעיהו כד טז)". וכן מפרש רד"ק בפרשתנו: "מזמרת הארץ - מהדברים המשבחים את הארץ". נראה בפשטות שאין כוונתו לומר שדברים אלה משביחים את הארץ, אלא מוציאים את שבחה בפי הבריות, נכנס טעם בפה, יצא שבח וזמרה ממנו. אולי בכ"ז הכוונה גם שהם משביחים את שמה של הארץ, ואולי הכוונה גם לפעולת הזמירה המשבחת את העץ ותורמת לצמיחתו. זה כוחה של השפה העברית שמשורש אחד יוצאים ענפים רבים ומשובחים. והרוצה לחזור למדרש הקודם לתפילה שנשא יעקב כששלח את בניו ולומר שאמר עליהם מזמור, אולי גם לא טועה. עוד על לשון רש"י: "שהכל מזמרים עליו כשהוא בא לעולם", נראה שיש במטבע לשון זו רמז ברור לדברים שמתחדשים כל שנה כחלק מהמעגל החקלאי - דברים שעליהם אומרים ברכת "שהחינו".

¹³ ואבן עזרא מציין שבטנים - אין לו ריע במקרא. פשיטא שאין הכוונה לבוטנים שלו (Peanuts) שהרי אלה הובאו לאירופה ולאסיה מדרום אמריקה רק במאה ה-16 לאחר גילוי אמריקה, ולפיכך לא היו מוכרים לחז"ל ולא לרש"י.

¹⁴ פיסטוק שאמי או חֶלְבִי המוכר לנו גם כעץ הבוטנה ומכונה בלשון חז"ל פיסתקין. ורד"ק מציע שבוטנים הם צנובר.

¹⁵ אין סיבה שלא להניח שמדובר בעץ האפרסק (Peach) המוכר לנו היום, שכבר היה ידוע בתקופת חז"ל. ראו מסכת מעשרות פרק א משנה ב: "מאימתי הפירות חייבות במעשרות? התאנים משיבילו, הענבים והאבשים משהבאישו ... האפרסקים משיטילו גידים, האגוזים משיעשו מגורה". ובמסכת שבת דפים כה א ומה א מצאנו שהיו מקשטים את הסוכה במיני פירות ובהם אפרסקים. הצירוף 'בטנים ושקדים' יכול להזכיר את 'הפרסקים והשקדים' המופיעים כזוג מינים דומים במסכת כלאים [א' ד], ומכאן באה אולי הצעת הזיהוי של רש"י (הערת פרופ' אליעזר גולדשמידט ז"ל).

¹⁶ הפסוק אליו הוא מכוון הוא במשלי כח כב: "נְבַהֵל לְהוֹן אִישׁ רַע עֵין וְלֹא יָדַע כִּי חֶסֶד בְּאֲנֹוֹ וּמִן הַסֵּתֶם גַּם לְמַדְרֵשׁ בְּשֵׁמוֹת רַבָּה לֹא יֵזַע עֵשׂוֹ שֶׁהֶעֱדִיף כֶּסֶף עַל פְּנֵי מַעֲרַת הַמִּכְפָּלָה בְּשַׁעַת חֲלוּקַת יְרוּשָׁת יַעֲקֹב בִּינוּ וּבֵין יַעֲקֹב (פרקי דרבי אליעזר פרק לו, בדברינו [מות יצחק ורבקה](#) בפרשת וישלח). בכך, מתקשר מדרש זה גם לבראשית רבה נח ז שדורש את הפסוק על עפרון שמכר את מערכת המכפלה לאברהם במחיר מופקע.

¹⁷ ההשוואה של מנחת יעקב לעשו עם מנחתו ליוסף מצטרפת אולי למספר רב של השוואות בפרשני המקרא ובמדרש בין יוסף לעשו. יוסף בנה של רחל, הוא התשובה לעשו והכל בדרשות על הפסוקים שבסוף ספר עובדיה: "והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ... ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו" ([הפטרות וישלח](#), לה הקדשנו דף מיוחד). יוסף הוא היחיד שיכול לענות כהלכה לעשו, ראו תנחומא ויצא סימן י. ראו גם פירוש צרור המור על הפסוק שלנו שיעקב נזכר כאן במנחה שהוא שלח לעשו, כפי שנזכר כבר במדרש בראשית רבה לעיל בתפילת יעקב (זמרה היא מזמור הוא תפילה). ואולי יש כאן רמז סמוי שיעקב הבין למי הוא שולח את המנחה הזו. אבל כפשוטו, נראה שפירוש ספורנו לא מכוון כאן לדברים נסתרים, אלא פשוט לכבוד מלכות. יעקב נותן כבוד לשליט מצרים ומבין שלשליט של מעצמה שולחים איכות ולא כמות, דברים נדירים ומעט ולא הרבה מדבר נפוץ. ארץ ישראל לא יכולה להתחרות במצרים בפן הכמותי, אך כן בפן הייחודי והאיכותי. ראו רד"ק כאן שמדגיש את פן הייצוא: "מעט צרי מעט דבש - הצרי והדבש היו מוציאים מארץ ישראל לשאר ארצות כמו שנאמר בפרשת צור, יהודה וארץ ישראל המה רוכליך בחטי מנית ופג ודבש ושמן (יחזקאל כז יז) וצרי הוא הנקרא בלסמא". ושמן הזית המשובח של ארץ ישראל נכלל גם הוא. ראו "אגורי" לעיל.

¹⁸ רד"ק הוא מהמפרשים שמצאנו שמתייחס הרבה (יחסית) לביטוי זמרת הארץ ומעתיק אותו, למשל כאן, למפגש שלמה ומלכת שבא, בלי שום סמך במקרא. מקום בו איננו נזכר כלל. כאן המפגש הוא בין שני שליטים שווי ערך. גם כאן, הדבר המיוחד ששלמה יכול לתת למלכת שבא, מלבד כמובן חכמת ארץ ישראל, הוא זמרת הארץ, תוצרי החקלאות המיוחדים שבהם השתבחה ארץ ישראל, שבגינם מדמרים בשבחה. וכמלך, ושלא כיעקב, יכול שלמה גם לתת בכמות גדולה. ראו עוד פירושו של רד"ק לפסוק בספר נחום ב ג: "כִּי בְקִקּוֹם בְּקִקּוֹם וְזִמְרֵיהֶם שְׁחָתוּ" ואלה דבריו בהסתמך על תרגום יונתן לפסוק: "וזמוריהם שחתו - נטיעותיהם וזמוריהם שחתו שנה בשנה בבואם בארצם ... ויונתן תרגם: וזמוריהם כמו מזמרת הארץ שתרגם וקריו תושבתיהן חבילו". הזמורה כאן, מחזירה אותנו לפשט הפשוט שזמרת הארץ הם הדברים שזמרים (חותכים) אותם וגורמים לצמיחה ופירות. אבל גם כאן גוברת המטאפורה והקשר זמירה - זמרה. האם נאמר שזמורת הכרם היא זמרת הארץ, ממנה יוצאים הפירות הטובים שמשבחים את שמה של ארץ ישראל (ושאולי על תוצרתה שרים ומזמרים).

וכשסיפרו כל הקורות ליעקב אמר אם כן איפוא זאת עשו ... זאת האיפה היוצאת למדוד לכם באיפה ומידה ... ואינו במקרה כי אם בהשגחה. זאת עשו, קחו מזמרת הארץ בכליכם וגו', כדי לכפר על מה שמכרוהו לישמעאלים נושאים נכאת וצרי ולוט, כך יביאו מנחה מן המינים אלו, כדי שעל ידי מושל זה יתמרק כל העוון. ואף על פי שיעקב לא ידע מן המכירה, מכל מקום רוח ה' דיבר בו להביא מנחה מן מינים אלו. "ואל שדי יתן לכם רחמים" - כי בזה יתמרק העוון שלא נתנו רחמים לאחיהם בהתחננו אליהם.¹⁹

שבת שלום וזמרת הלל בחנוכה

מחלקי המים

מים אחרונים: לאחר שסיימנו כתיבת הדף, מצאנו שמישהו כתב [ערך בויקיפדיה על זמרת הארץ](#), כולל השוואה של ששת המינים מול שבעת המינים ושל כלכלת מצרים מול כלכלת ארץ ישראל. מומלץ מאד לעיין בערך זה. ואנו הוספנו שנראה שגם בשנות רעב ובצורת (ושריפות), עיקר הפגיעה הייתה בגידולי השדה והדגנים, בשדות הבעל, אבל הפירות ותוצריהם שרדו.

¹⁹ פירוש כלי יקר מקשר את הנכאת צרי ולוט של מכירת יוסף (בראשית לז) עם הנכאת צרי ולוט של זמרת הארץ שבפרשתנו. פרשנים ומדרשים רבים מציינים את הנכאת צרי ולוט של מכירת יוסף כדי שלא יצטער יוסף, כהקלת מה על סבלו במכירה, על מסירתו בידי סוחרים גסים ונודפי ריח רע. הקישור לנכאת צרי ולוט שכעת מורידים האחים ליוסף השליט, היא, כך נראה חידוש של כלי יקר. (צריך לבדוק בבעל הטורים). שיטת כלי יקר לאורך כל סיפור יוסף ואחיו היא להראות שכל מה שעשה יוסף לאחיו היה מעין מידה כנגד מידה ובמטרה להביא אותם בהדרגה להכרה בחטאם. ראו דבריו שם באריכות: "וכנגד מה שהשליכו את יוסף לבור ויאסוף אותם אל משמר ... לפי שאחר כך ראו עין בעין שבמדה שמדדו נמדד להם: ועלילת הגביע היתה, כדי שעל ידו יהיו בחשש עבדות כמו שפסקו על עצמם הננו עבדים לאדוני, כי בזה יתמרק העוון שמכרו את יוסף לעבד". ויעקב ברוח הנבואה שם לב לאיפה שיש כאן, למידה כנגד מידה. ואנו נוסיף, שאולי כשיוסף ראה את המנחה, נזכר לא רק בנכאות צרי ולוט של הורדתו למצרים, אלא בכל שבחה של ארץ ישראל, בזמרת הארץ, שהיא אחרי הכל ארץ מולדתו ובית אביו. האם הקטף, השמן האגורי, הפיסטוק שאמי, השקדים ודבש השעווה וכל זמרת הארץ העלו געגועים בלבו של יוסף ורככו אותו? האם זמרת הארץ הביאה בסוף לחידוש אחוות האחים?